
ЕВОЛЮЦИЯТА НА БЪЛГАРСКИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ НА МЕЖДУНАРОДНАТА СИГУРНОСТ СЛЕД 1989 Г. – КРАЙЪГЪЛНИ КАМЪНИ, ПОДВОДНИ ТЕЧЕНИЯ

МИРА КЪНЕВА*

Катедра „Международно право и международни отношения“

Резюме: Този обзор представя тридесетгодишното развитие на българския академичен дебат относно международната сигурност след промените от 1989 г. Той анализира извървяването на пътя до поврата от блоковата солидарност към евро-атлантическата интеграционна динамика и изследва последиците от устойчивата пасивна позиция на страната към глобалните ѝ ангажменти. Прегледът на академичния дебат апробира три допускания във връзка с три структурни и темпорални части на изследването: през 1990-те години българската епистемна общност успява да промени парадигмата си на мислене в посока на включване и приспособяване към сложната взаимозависимост в света и се опитва да се абстрахира от стереотипизирането ѝ с конфликтността на региона; през първото десетилетие на XXI век българските учени се отдават на повече себerefлексия, като изострят чувствителността си към перспективата за европеизация, докато запазват критичността си спрямо спорадичните провали на България да се докаже като лоялен съюзник и отговорна държава-членка; през следващото десетилетие българските учени и практики стават малко по-резервирани към възможностите за задълбочаването на изследванията на международната сигурност, макар и все още да допринасят активно към разширяването на дебата с нови проблеми.

Ключови думи: изследвания на международната сигурност, българска епистемна общност, академичен дебат.

* Главен асистент по международно право и международни отношения в ЮФ на СУ „Св. Климент Охридски“, доктор по право.

MILESTONES AND UNDERCURRENTS IN THE COURSE OF THE EVOLUTION OF BULGARIAN STUDIES ON INTERNATIONAL SECURITY AFTER 1989

MIRA KANEVA**

Department of International Law and International Relations

Abstract: This review follows three decades of the Bulgarian academic debate on international security. It analyzes the run-up to Bulgaria's U-turn from bloc solidarity to Euro-Atlantic integration dynamics and studies the aftermath of the persistently inactive stance towards global commitments. It verifies three assumptions in conjunction with three structural and temporal units of the research: during the 1990s Bulgarian epistemic community has shifted the paradigm to inclusion and adaptation within the complex interdependence and has been making attempts to abstain from being stereotyped with its turbulent neighborhood; throughout the 2000s Bulgarian scholars have become more self-reflective and sensitive to the Europeanization perspective and more critical towards sporadic failures to be a loyal ally and an accountable member-state; the 2010s saw Bulgarian academia and practitioners becoming a little bit reticent as to the deepening perspectives in international security studies although they still actively contribute to broadening the debate with new issues.

Keywords: international security studies, Bulgarian epistemic community, academic debate.

Увод

Поводът за изследването е двоен – настоящата 130-годишнина от полагането на основите на юридическо образование в България, в рамките на което се изучават Международни отношения и съответно предстоящата 30-годишнина от началото на обучението в специалността (първоначално по единна магистърска програма, а после по отделни магистърски програми, една от които е посветена на международната сигурност). То се самоопределя като първото себerefлексивно проучване на еволюцията в анализите и прогнозите по проблемите на международната сигурност в българската научна литература, като причината за по-ранното датиране е преломният момент на края на Студената война, довел до поврат в мисленето за международната сигурност.

Статията е построена върху хипотези, които ще бъдат апробирани в хода на дискурсивния анализ на неизчерпателен, но сравнително представителен брой научни трудове на български изследователи (ок. 70 бр. на български и английски език) и три ключови стратегически документа от периода. Изходният материал е структуриран за улеснение по десетилетия, доколкото по-дългите отрязъци от време позволяват да се правят изводи за плавни натрупвания или внезапни завои в линейното развитие. Началните предположения проследяват

** Chief Assist. Prof. in International Law and International Relations at the Faculty of Law, Sofia University "St. Kliment Ohridski", Ph.D

динамиката на „обратен завои“ (в англоезичната литература за технологичния прогрес той се нарича *U-turn*) – от начален тласък през пик до спад с елементи на регрес в перцепциите за ролята на България в глобалната среда на сигурността. Първата хипотеза е, че през последното десетилетие на XX в. възприятието за международната сигурност от българската перспектива е на постепенно, но все още неуверено включване в и адаптиране към процесите на взаимозависимост и най-вече избягване на отпадане или изключване поради непосредствения контекст на повече или по-малко насилствено разпадане на държавност в бивша Югославия и бившия Съветски съюз. Втората хипотеза е, че през първото десетилетие на XXI в. чувствителността към международната сигурност се изостря, като засилена активност се отчита в рамките на евро-атлантическата интеграция и поемането на задачи от страна на България като лоялен съюзник и отговорна държава членка. Третата хипотеза е, че през второто десетилетие на XXI в. се наблюдава инертност при ангажираността в разрешаването на проблемите на международната сигурност, като по-често се идентифицира сложността на новите хибридни заплахи, отколкото да се предлага или дава конкретен принос.

Теоретично-емпиричната рамка

Сигурността има фундаментално значение за разбирането на международните отношения, като тя има самостоятелна същност, която не позволява „пришиването“ ѝ нито към политиката на силата (както я виждат реалистите в контекста на оцеляването на държавите), нито към мира (както я определят либералите в контекста на стабилния глобален ред). Именно в края на Студената война конструктивистите се заемат с тази „недоразвита“ концепция¹, която дотогава е крайно политизирана в двата лагера, за да остане време и място за задълбочен себerefлексивен теоретичен анализ. След „еманципацията“ на държавите от Източния блок малките страни като България се сблъскват с нуждата да опознаят несигурната среда на заплахи, в която те са поставени в уязвима позиция поради определени обективни дефицити. Процесът на учене и най-вече прогнозиране относно международната сигурност позволява навигацията в бурните ѝ води, без малката държава да се люшка между крайностите или на параноята и съответно политика на изолационизъм, или на апатията и съответно обновена политика на конформизъм. По-голямото предизвикателство се оказва именно прескриптивната, а не дескриптивната част от изследванията, защото както *Гадис* шрихира този парадокс, теорията изисква абстрахиране от реалността, но „ако се очаква прогнозите, извлечени от теорията, да са осъществими, те все пак трябва да са свързани с реал-

¹ **Buzan**, Barry. *People, States & Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*. Colchester, UK: ECPR Press, 2007, p. 26–32.

ността². До 1989 г. не се изисква особен прогностичен потенциал от страна на сателитите, защото те следват предсказуема траектория на движение.

На пръв поглед в рамките на повече от тридесетилетния период след края на Студената война на българските теоретици и практики в полето на международната сигурност се налага да направят големия скок от тясното, идеологически клиширано в рамките на Източния блок виждане за сигурността към по-широкото такова в перспективата на интеграцията, партньорството и мултилатерализма. Вторият прочит обаче разкрива, че доста по-сложно се оказва задълбочаването на повърхностното милитаристично и държавоцентрично разбиране на концепцията за сигурността към реторическите ѝ значения на „нееднозначен символ“³. Задължително в тази връзка е абстрактните анализи и конкретните стратегически документи да се поставят в съответния контекст. Споделям виждането на представителите на Копенхагенската школа в изследванията на международната сигурност *Barry Buzan* и *Lene Hansen*, че няма изначална обективна истина в тази проблемна сфера, а тя подлежи на концептуално, нормативно и емпирично оспорване⁴. Възприятието за международната сигурност е телеологично и исторически обусловено, а абстрахирането от наученото би довело до безсмислено усилие по „преоткриване на колелото“ в знанията за нея.

Разбира се, в рамките на отрязък от време (в средносрочна перспектива) се установява определена мисловна рамка за проблемите на международната сигурност, която е плод на вътрешната рефлексия чрез академичния дебат, но външните фактори разколебават стабилността на тези теоретични модели и могат да доведат до своеобразна „научна революция“ (по *Т. Кун*). Критичните събития в международните отношения променят парадигмата, като съществува консенсус, че такива в световен мащаб са краят на Студената война и терористичните атаки от 9/11⁵. За българския контекст първото има конститутивно значение, доколкото задава качествено нова насока в мисленето и действията в полето на сигурността; второто има катализиращ ефект по-скоро в практически смисъл, доколкото тласка към по-голяма ангажираност в евро-атлан-

² **Gaddis**, John Lewis. *International Relations Theory and the End of the Cold War*. – *International Security*, 1992–1993, vol. 17, № 3, Winter, p. 55.

³ **Wolfers**, Arnold. “National Security” as an Ambiguous Symbol. – *Political Science Quarterly*, 1952, vol. 67, № 4, p. 481.

⁴ **Buzan**, Barry, **Lene Hansen**. *The Evolution of International Security Studies*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009, p. 4.

⁵ Пантев нарича критичните събития в международната сигурност „сривови“ (краят на Втората световна война, разпадането на СССР и атаките от 11 септември 2001 г.):

Пантев Пламен. *Международните преговори в областта на сигурността*. София: Софи-Р, 2009, с. 40–42.

Тук си служи с интерпретация на класификацията на критичните събития в:

Buzan Barry, **Lene Hansen**. *The Evolution of International Security Studies...*, p. 54–57.

тическото пространство (членство в НАТО) и в глобален план (участие в Съвета за сигурност на ООН); по-късно катализиращ ефект имат процеси като цикличните икономически кризи, устойчивите нива на идеен радикализъм (крайно десен популизъм и крайно лява политическа коректност), надигащите се недемократични центрове на сила като Китай и Индия, ревизионизмът на Русия с няколко върхови точки като агресията в Грузия и в Украйна. Обратно, други събития имат отложен ефект, тъй като се разглеждат като значими от извънакадемични субекти (медии, гражданско общество, отделни политически участници), а академичните субекти разпознават теоретичната им тежест на по-късен етап – такива са нетрадиционните заплахи като екологичната и енергийната, които попадат в българския дискурс едва през второто десетилетие на настоящия век. Що се отнася до академичните субекти в България, те преминават през различни фази на институционализация след 1989 г., плавно придобиваща хоризонтален мрежов характер – наред с традиционните вертикално организирани университетски центрове се утвърждават извънакадемични форуми за изява (неправителствени асоциации и фондации, проекти, изследователски мрежи за обмен на кадри и знания в рамките на т.нар. семинарна дипломация).

1990-те години: пасивност, присламчване (jumping on the bandwagon) или привързване (allying)

Контекстът

Краят на Студената война изправя България пред необходимостта да избере стратегическа ориентация във вакуума след откъсването от съветската орбита през 1989 г. и формалното разпускане на Организацията на Варшавския договор през 1991 г. Американският учен и съветник по въпросите на националната сигурност *Збигнев Бжежински* нарича периода непосредствено след разпадане на биполарната структура „хладък мир“, който увенчава една „студена“ война, така както студеният мир слага край на гореща война.⁶ Извън клишетата, контекстът на сигурността несъмнено е претърпял революционни промени – отпада йерархично подредената в идеология и в един строй при действията си съветска сфера на влияние; засилва се тенденцията за деконцентрация на конфликтите в рамките на вътрешнодържавни противопоставяния и то стигащи до ескалация на насилието въз основа не на обективни рационални калкулации на интереса, а на субективно неясни аспекти на идентичността (етническа, религиозна, общностна); ескалира страхът от необузdana ядрена заплаха. В този ред на мисли председателят на Европей-

⁶ **Brzezinski**, Zbigniew. The consequences of the end of the cold war for international security. – *The Adelphi Papers*, 32: 265, 1991, p. 3.

ската комисия *Жак Делор* напомня за подразбиращата се символика на международната кредитна карта на средностатистическия потребител като изява на взаимозависимостта на световните пазари, но обратната страна на този „квантов скок“, напомня той, са някои „деградиращи“ глобални тенденции, които се очертават като заплахи в следващите десетилетия: демографският натиск, разрушаването на околната среда, разпространението на оръжия за масово унищожение и милитаризация, организирана престъпност, епидемични взривове и най-вече масови нарушения на човешките права, които изискват „универсално съзнание“ и правно задължение за солидарност.⁷ Разграфяването на средата на сигурността чрез отбранителни/нападателни съюзи, блокове и лагери не е вече валидна политическа картография, поради което изследователи като *Krause & Williams* (1996) предлагат разширяваща концепция с дотогава възприемани като неподатливи за научно познание категории като идентичността⁸, но особено валидни за непосредственото геостратегическо обкръжение на страната. За България, поела по пътя на демократизацията, е невъзможно да остане извън периметъра на сигурността на Запада. Нещо повече, наред с вакуума от изток, на запад тя е притисната от кръвопролитната дезинтеграция на Югославия, което на практика изключва всякакви други алтернативи на принадлежност като неразумни и безпринципни.

Дискурсът

Радикалната преориентация може да се проследи в рамките на по-малко от година. Партийната „*Стратегия за сигурност и сътрудничество*“ от 1989 г. е в сграбчващия захват на догматичното неотклонение – все още е в оборот шампованият изказ за сигурност, постижима само в рамките на „социалистическата общност“ и „другарската взаимопомощ“, тъй като е обусловена от диалектиката на „безусловен класов антагонизъм“ и „взаимно подозрение“ за ядрената заплаха⁹. През 1990 г. обаче тези заклинания са изчезнали и стратегическият документ „*Взаимозависимост и сигурност в международните отношения*“ говори с езика на взаимосвързаността в сигурността – „мирното съвместно съществуване“ (завръщане към лексиката на разведряването от преди две десетилетия) е обозначено като обективна закономерност, което ще спомогне за „преход към реалистично и отговарящо на интересите на цяло-

⁷ **Delors**, Jacques. The European Community and the New World Order. – Address to the Royal Institute of International Affairs – Speech/92/81. London, 7 September 1992. Available from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_92_81

⁸ **Krause**, Keith, Michael C. **Williams**. Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods. – *Mershon International Studies Review*, 1996, vol. 40, № 2, p. 229–254.

⁹ Стратегия на сигурност и сътрудничество (под ред. на Е. Савов). София: Партиздат, 1989, 283 с.

то човечество разбиране за национална сигурност“¹⁰. Плахото споменаване на промените в СССР като абстракцията на „ново политическо мислене“ на Горбачов вече е придобило конкретна осезаема форма на анализ на процесите по преустройство. Отчитам два еволюционни скока в концепциите за сигурността в българските изследвания, като доколкото първият се формира в условията на консенсус, вторият остава дискуссионен заради първоначалната дезориентираност в комплекса от глобални отношения на доскорошния блоков сателит.

Първият еволюционен скок е **осъзнаването на взаимозависимостта в глобален аспект**, което бележи най-ранните изследвания на международната сигурност през 90-те години на XX век, както пионерското изследване за всеобщата сигурност на Пантев (1992). Авторът описва тенденцията към *„възприемане на общи за всички народи и държави стандарти за поведение с оглед оцеляване на човечеството при съхраняване на ценности и норми, присъщи за различните социално-политически системи“*¹¹, с което отчита амбивалентната същност на глобалните процеси. Пак в полето на амбивалентното е коментирана възможността за ограничаване на *„дезорганизиращите, увеличаващите ентропията“*¹² в системата фактори като ядреното „сплашване“ чрез увеличаване на предвидимостта с международноправното регулиране. Този оптимизъм за съзнателно управление на стихийните процеси в лицето на традиционните военно-стратегически заплахи за сигурността съответства на очакванията за глобален либерален мир след края на Студената война.

Вторият еволюционен скок е свързан с **преосмислянето на ролята на малката държава като сравнително автономен участник в международните отношения**. Независимо от международноправния ѝ статус на суверенно равнопоставена, *Realpolitik* я изправя пред постоянна борба за оцеляване в среда, в която не може да разчита на самопомощ. Естествени са притесненията за сигурността, което изисква обсъждането на варианти как тя да бъде обезпечена отвъд политиката на национален егоизъм. Един такъв вариант за установяването на международен ред при засилващата се турбулентност на процесите на всички равнища се търси в регионалните структури на сигурността и сътрудничеството и по-специално в прозорливото разбиране за общността на сигурност като равнище на цивилизовани отношения между балканските държави, което изключва употребата на сила като средство за разрешаване на спорове¹³. На този оптимистичен етап се спекулира с интегрирането на ядрена

¹⁰ Взаимозависимост и сигурност в международните отношения (под ред. на Л. Петров). София: Изд. на БКП, 1990, 187 с.

¹¹ **Пантев**, Пламен. От ядрено „сплашване“ – към всеобща взаимна и равна сигурност. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992, с. 6–7.

¹² Пак там, с. 9

¹³ Обобщение на международната научна конференция „Международната система след краха на реда в отношенията Изток – Запад“, където авторът е в качеството си на

(!) Русия в единна Европа, на която пък ще се наложи да предоговори отношенията си със САЩ и Канада в НАТО, отчитайки военно-стратегическото ѝ отслабване, а самото интеграционно ядро, предвижда се правилно, ще се забави в консолидацията си (Пантев: 1993). Освен това налице е сравнително съгласие за отговорността, която малките държави носят и която вече не може да бъде размивана чрез тактики на „снишаване“¹⁴ зад пореден Голям брат; в някои случаи дори се възлагат умерени надежди България да внесе своя скром-мен дял в архитектурата на сигурността на Европа (Пантев: 1995).

Визията за търсене на принадлежност към европейските институции като всеобхватна система от многостранни юридически скрепени гаранции за сигурността е споделена и от Александров (1994). Той настоява, че отреждането на мястото на България като санитарен кордон е реплика на традиционните съюзни модели на Виенската и Версайската системи, принизяващ малката държава до придатък, който лесно може да бъде инструментализиран или за дефанзивни, или за експанзионистични цели. Поради това остават притесненията на автора в рамките на дилемата на сигурността на Балканите (с напояване за ревизионизма на Балканската Антанта от 1934 г.), които аргументират препоръката му за паралелни двустранни договорености, защитаващи суверенитета, включително с клауза *casus foederis*¹⁵. Без да се конкретизира подобен съюзник, от споменаването на сближаващите фактори като славянската идея и православие то става ясно, че все още виждането за международната сигурност е в плен на симпатиите и антипатиите, а не на рационализирането на интересите и придържане към принципните позиции в изменената глобална среда.

Неминуемо едно от направленията на стратегическото мислене в областта на сигурността по това време са Балканите. В няколко изследвания в поредица (1993–1995 г.) се дискутира изборът пред Балканите – мир или война, европеизация или ребалканизация. В рамките на този ситуационен анализ се стига до убеждението, че не може да има сигурност и стабилност в региона вън от действието на геополитическия фактор. Затова се обсъжда поляритетът в глобален аспект, като еднополюсният модел е определен като преходен към бъдещия полицентричен модел на световната политика, в който са набелязани

представител на Института за международни отношения към БАН.

Пантев Пламен. Международната система търси себе си. – *Международни отношения*, 1993, № 2/3, с. 120–123.

¹⁴ **Пантев**, Пламен. Външната политика на България в Атланто-Евро-Азиатската зона: формула на поведение в края на XX век. – *Международни отношения*, 1995, № 2, с. 12–20.

¹⁵ **Александров**, Евгени. Проблемът за съюзниците и националната сигурност. – Доклад от Конференцията „Националната несигурност – предизвикателства за България“. – *Международни отношения*, 1994, № 3, 5–109.

От същия автор: България и проблемът за съюзниците. – *Военен журнал*, 1995, № 1, с. 14–17.

пет центъра – Европа, Русия, САЩ, Източноазиатски център и Ислямската дъга – с различни интереси към Балканите, вариращи от логистично-стратегически цели през икономически калкулации до налагане на идентичност (пантюркизъм и ислямизъм)¹⁶. Тази ситуация изисква първо, интегриране в общоевропейската система за сигурност, второ, балансирана многопосочна стратегия към световните полюси. Проблематично за подобна прогноза е генерализиращият подход към Балканите (а и към поляритета) чрез разглеждането им като монолитно цяло, т.нар. етикетиране. Други анализатори като Рачев (1994) се фокусират върху ребалканизацията чрез кръвопролитната дезинтеграция на бивша Югославия, с препоръката, че приносът на България се състои не толкова в опити за урегулиране на конфликта, колкото в недопускане на неговото разрастване и оттам влязлото в широка употреба означение „регионален фактор за стратегическа стабилност“¹⁷. Югоизточна Европа е разглеждана като външна среда за сигурността на България (Генов: 1998), която се превръща от регион на глобално противопоставяне във фокус на главните трансформационни процеси след края на Студената война¹⁸. В тази среда на неопределеност и несигурност се завързват стари и нови възли от противоречия, а преплитането между регионалното и общоевропейското измерение на центробежни интереси често превръща двустранните проблеми в многостранни, дори бихме казали глобални (при нарушения на международното право). Приносна е критиката към липсата на ясна визия на ЕС за развитие на отношенията с региона на този етап с оглед на неделимостта на сигурността.

В контекста на черноморското направление изследователите през 90-те години на 20. век все още са под влияние на опасенията за хегемонистична политика на Турция чрез размахване на етническата и религиозната карта, като предполагаемият довод е очакван реваншизъм спрямо конфронтационните двустранни отношения през 80-те години на XX век (Пантев: 1994б, Рачев: 1994). Обратно, евразийското направление към Русия е negliжирано като несвързано с жизненоважна заплаха (поне до 1996–1997 г., когато перспективата за източното разширяване става по-осезаема). То е евентуално обяснимо с оглед на тогавашната нестабилна ситуация във вече разпаднатия СССР, но

¹⁶ **Александров**, Евгени и др. Балканската сигурност. Политически и военни проблеми. (Трета част от поредица под ред. на Ал. Лилов). София: ИК Христо Ботев, 1995, с. 10–16. [Издание на Център за стратегически изследвания и Асоциацията за национални, регионални и европейски политологически изследвания (АНРЕПИ.).]

¹⁷ **Рачев**, Валери. Геополитика и национална сигурност през преходния политически период. – *Международни отношения*, 1994, № 4, с. 97–102.

¹⁸ **Генов**, Георги и др. (ред.) Алтернативи на политиката на сигурност на Република България в условията на демократичен преход. София: Албатрос (Изд. на УНСС, Институт за национална сигурност и международни отношения), 1998, с. 9–10.

не и в контекста на дългосрочните ревизионистични интереси на Кремъл на Балканите.

В първата половина на 90-те години на XX век за жалост са единици гласовете, които настояват за единствените ефективни институционни гаранции за сигурността на България – членство в ЗЕС и в НАТО, поради недостатъчните такива в ООН и СССЕ/ОССЕ. Към този момент България поема отговорността не само да потребява, но да допринася за сигурността в евро-атлантическия регион, например чрез механизма за консултации в Северноатлантическия съвет на НАТО и Форума за консултации на ЗЕС. Пантев (1994а) разсейва някои заблуди сред политиците и обществеността по това време, а именно, че в средносрочен план максимумът, който може да се изисква, са политически гаранции, а в оптималния вариант на комбинация с военни гаранции по „Партньорство за мир“ същите не се предоставят автоматично, а само при изпълнение на предварителни политически и социално-икономически условия (*conditionality*); освен това са отчетени разминаванията между популистки заявления и реална активност, както и разногласията между отделни членки на организациите по отношение на разширяването¹⁹. Освен външните гаранции за сигурността изследователите настояват и за увеличаване на компенсаторните вътрешни такива, например чрез развитие на разузнавателен и информационно-прогностичен потенциал, чрез предпазни действия (недопускане на антибългарски съюзи на Балканите, все още отглас от началото на века...) и чрез балансиращи мерки спрямо Русия и Турция. Като вътрешни гаранции също така са отчетени политическата стабилност, социалната кохезия и икономическият прогрес, като тези относителни предимства позволяват да се намерят ниши в международните структури; по възможност ориентацията би следвало да е към „световното ядро“ и задължително около центровете на сила (безспорно един в лицето на САЩ по това време).

Друг вариант и съответно контрапункт на осъзнатостта относно сложния глобален контекст са призивите за „постоянен неутралитет“ във военно и мирно време, който се изразява в това България не само да не участва в конфликти, но и да не членува във военни блокове и съюзи с произтичащите от това ангажименти²⁰. Оставяйки настрана ирелевантните исторически препратки и неуместните аналогии с традиционно неутрални държави в Европа, търсенето на ситуационен гарант на сигурността е рисков конюнктурно начинание, което би оголило уязвимостта на една малка държава, разположена

¹⁹ **Пантев**, Пламен. Националната сигурност на България и международните институционни гаранции за нея. – *Международни отношения*, 1994а, № 2, с. 13–14.

²⁰ **Атанасов**, Димитър. Кой ще гарантира неутралитет на България? – *Международни отношения*, 1994, № 2, с. 85–89.

Вж. също: **Тепавичаров**, Христо. Неутралитетът – алтернативата за [националната сигурност на] България. – *Международни отношения*, 1996, № 2, с. 25–34.

на ключово геостратегическо място и току-що еманципирала се от сателитното си амплуа, без особен вътрешнополитически интегритет и икономически капацитет.

Поставя се началото на изследвания на различни проблемни сфери на сигурността отвъд тесните военно-стратегически контури – за начало информационната сигурност. Шаламанов и кол. (1996) установяват, че системата за поддържане на сигурността по естеството си е информационна система, защото борави с технологии за събиране, обработване, съхраняване, организиране и разпространение на знание. Затова и информационната среда, заявяват авторите, следва да е изградена, така че да осигурява възможност за вземане на рационални решения²¹. Дефинирана е информационната мощ като съвкупност от средства, процедури и организация; за пръв път в българската литература е проучен феноменът на информационната война – стратегическата информационна кампания, информационни операции, информационната среда. Изтъкнато е значението на формулирането на национална информационна стратегия, чиято реализация обаче се забавя неимоверно в следващите десетилетия.

Поврат в мисленето за проблемите на международната сигурност представлява възприемането на подход отдолу нагоре пак след средата на 90-те години на 20 век, включително чрез ангажирането на неправителствени мозъчни тръстове в изготвянето на изследванията. Едното направление са изследванията на демократичното общество и гражданския контрол върху системата за национална сигурност²². Ефективният край на репресивния режим се изразява не само в разграждане на структурите за тоталитарен контрол, но и недопускане на репресивни действия извън конституционните правомощия на държавните институции чрез механичната им замяна с нови – по пътя на парламентарния контрол (политически плурализъм) и овластяването на гражданите в неправителствени организации (демократично участие). Ценен е изводът на изследователите, че е необходим интегративен подход, който да преодолее поляризацията в обществото, ниския професионализъм и институционалната непрозрачност, но на този етап анализите по темата са по-скоро абстрактни – теоретични, сравнително-политически и исторически аспекти.

Втори пробив в мисленето са изследванията на човешката сигурност въз основа на Доклада за човешкото развитие на Програмата на ООН за развитие (UNDP, 1994). Първият доклад на ПРООН в България е откритен спрямо състоянието на човешката сигурност към 1997 г. – тя е застинала „на пределно

²¹ **Шаламанов**, Велизар, Тодор **Тагарев**, Михо **Михов**. Информационни аспекти на сигурността. София: Прокон, 1996, с. 22.

²² **Слатински**, Николай (*съст.*), Димитър **Йончев** (*ред.*). Демократичното общество и гражданският контрол върху системата за национална сигурност. Сравнителен анализ и културни особености. София: Фондация „Фридрих Еберт“, Фондация „Демокрация и сигурност“, 1997, с. 11–16. [Авторски материали от симулативни игри и семинари (методологически подход отдолу нагоре)].

ниско равнище“, като проблемите на икономическата сигурност са доминиращи и изместват останалите измерения (например политическата несигурност поради хронична криза на представителството). Песимистичното заключение е, че българите са дезориентирани и са в процес на търсене на жизнена стратегия за оцеляване от порочния кръг на безизходица²³. Аналитичните обобщения са свързани с препоръки за паралелно развитие на социално-икономическите и изграждане на институционалните основи на демокрацията чрез разграждане на модела отгоре надолу, например правната система трябва да формира адекватно отношение към личната сигурност (справедливост) и общностната сигурност (недискриминация). Към този момент обаче изследванията в сферата на човешката сигурност са все още под формата на конкретни диагнози и съответно предписания за политическия контекст, вместо по-общ принос към концепцията.

След средата на десетилетието започва по-систематичното теоретично изследване на концепциите на международната сигурност. Слатински (1999, 2000) различава понятието „безопасность“, което носи конотацията на миналото чрез обезпечаване на защита от Варшавския договор и понятието „сигурност“, което съдържа обещанието за евро-атлантическата принадлежност. Авторът посочва характеристиките на изследвания обект: сигурността е система на свързани с нея явления и свойства; тя е процес, а не състояние, с което се разграничава драстично от виждането на Стефанов (1997)²⁴ за динамичното равновесие (хомеостазис) в първото систематично изследване на български език за международната сигурност; сигурността има вътрешно присъща логика; тя е абстракция, за да може да бъде опозната извън конкретиката на емпиричния опит²⁵. Слатински доста често си служи с формули от механиката и математиката за обяснение и с биологически термини (хомология, хомоморфизъм) за означение, с което анализът звучи с една идея по-абстрактен от необходимото; на други места има отклонения в художествени метафори. Например изведената лема на несигурността (при несигурност различните системи реагират по сходен начин) е проекция на екзистенциалния интерес за оцеляване на политическите реалисти. Авторът предвижда, че несигурността е ентропията в системата на международните отношения, така че тя ще нараства²⁶ – тенденция, която се доказва в следващите десетилетия.

²³ Виджиланте, Антонио, Димитър Димитров и др. Човешката сигурност в България. Хора в преход. София: Програма за развитие на ООН, Фондация „Фридрих Еберт“, Център за изследване на демокрацията, 1998, с. 12–13. [Авторски материали въз основа на полева работа (методологически подход отдолу нагоре)].

²⁴ Стефанов, Георги. Международната сигурност. София: Сиела, 1997, с. 9.

²⁵ Слатински, Николай. Сигурност и международни отношения. – *Международни отношения*, 1999, № 2, с. 16–17.

²⁶ Слатински, Николай. Измерения на сигурността. София: Парадигма, 2000, с. 28.

Доктрината

Обсъждайки еволюцията на българската стратегия за сигурност, изследователите са единодушни, че тя трябва да отразява обществен консенсус, за да е демократично легитимна, а не идеологически тясно партийно обусловена, вкл. с оглед на риска от подновена външнополитическа зависимост. Пантев (1994б) очертава комбинации от четири възможни стратегии за сигурност: първата е всеобщо валидната стратегия на националното себе-утвърждаване чрез модерен български патриотизъм на духовно-интелектуална реализация, а не анахронични заявки за величие; втората е контекстуално валидната стратегия на взаимозависимостта чрез съюзни отношения в рамките на регионална система за колективна сигурност НАТО – ЗЕС – СССЕ; третата е регионално валидната стратегия на интеграцията посредством делегиране на компетентности при споделяне, равноправно участие и включване в общия пазар; последната е практически неприложимата стратегия на гъвкава смяна на стратегическата посока²⁷. Доколкото първите три стратегии са релевантни, четвъртата е възможно осъществима като смяна на тактическата посока при утвърдено регионално лидерство, но отново в рамките на регионална общност на сигурност.

Алтернативно, Рачев (1994) предлага три компонента на стратегията за сигурност на България²⁸. Основополагащият елемент е приемането на примата на Устава на ООН при поддържането на световния мир, защото е немислима безучастността на страната при нарушения на международното право. Янков (1994) се присъединява към тази идея за многостранните договори като универсален гарант на международната сигурност, но е критичен относно ефективността на икономическите принудителни мерки на ООН (санкциите срещу Ирак, югославията) и адекватните компенсаторни мерки²⁹. Вторият елемент е т.нар. „активен неутралитет“, който е представен от Рачев (1994) като временно средство за адаптация в условията на изпадане от дългогодишни военно-стратегически обвързаности и в регион на традиционна геостратегическа анархия. Проблемът на този компонент е, че той оставя празнина за евентуална съюзническа подкрепа, а последната е ключова именно поради нестабилността на средата. Макар авторът да подчертава, че това е удачна стратегия само за преходния период до осъществяване на третия компонент – дългосрочната евро-атлантическа перспектива за интеграция – все пак оста-

²⁷ **Пантев**, Пламен. Трансформацията на международната система и еволюцията на българската стратегия за сигурност. – *Международни отношения*, 1994б, № 3, с. 33–39.

²⁸ **Рачев**, Валери. Геополитика и национална сигурност..., с. 103–105.

²⁹ **Янков**, Александър. Национална сигурност – регионално сътрудничество – глобална стабилност: международноправни аспекти. Доклад на Конференция „Националната несигурност – предизвикателства за България“. – *Международни отношения*, 1994, № 3, 5–109.

ват да тегнат основателните въпросителни как малката държава ще оцелее в буферната зона между НАТО и Русия в този *interregnum*, при хипотеза, когато ще ѝ се наложи не просто да се отбранява пасивно, а да се защитава активно при евентуални посегателства срещу нея.

През 90-те години на 20. век единственият стратегически документ, който регулира сферата, е Концепцията за национална сигурност на Република България (приета 1998 г., валидна до 2010 г.)³⁰. Както е видно от наименованието, Концепцията от 1998 г. не задава стратегически насоки или конкретни стъпки за изпълнение, а по-скоро очертава общата рамка на средата на сигурността. Причината за това е, че едва към този момент се е формирал политически и обществен консенсус за евро-атлантическия цивилизационен избор на България. Предвиденият период за действие е над десетгодишен, което затруднява актуалността на документа, особено след приемането на страната в НАТО и ЕС. Концепцията от 1998 г. подчертава значението на европейската архитектура за сигурност, но обръща внимание на „сивите“ зони, които генерират асиметрични заплахи за демокрацията и законността – транснационална организирана престъпност, корупция, етнически и религиозни конфликти, социално-икономическо неравенство. Изключването чрез политика на неутралитет е отхвърлено като невъзможна за изпълнение опция. Акцент е поставен върху преодоляването на тежката вътрешнополитическа и икономическа криза, което обяснява защо дефиницията за национална сигурност извежда защитата на правата и свободите на гражданите (те са наречени гаранتي и потребители) преди териториалната цялост и политическата независимост на държавата. Има известна концептуална непоследователност – например гражданите са представени като елемент от структурата на системата за национална сигурност, а не като активни участници; сигурността е сведена до реализация на националните интереси, цели и приоритети; борава се отново с архаичния русизъм „безопасност“ от времето на Студената война. Правилно Тодоров (1999) изказва съмнението доколко към този момент са изработени дългосрочни приоритети, които стоят над дребнавите политически различия.³¹ В Концепцията от 1998 г. са посочени принципите на националната сигурност, както и приоритетите ѝ, които са свързани изключително и само с твърди аспекти на сигурността като военни заплахи, а съвсем бегло са споменати рискове като екологичният дисбаланс. Към този момент няма демонстрирана

³⁰ Концепция за национална сигурност на Република България, приета с Решение на Народното събрание от 16.04.1998 г., обнародвана в ДВ, бр. 46 от 22.04.1998 г., достъпна на Портала за обществени консултации на МС: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=655>

³¹ Тодоров, Антоний. Външнополитическите приоритети на България. – *Международни отношения*, 1999, № 5, с. 11–28.

и особена воля за реформа на организацията на системата за национална сигурност, включително чрез конкретизиране на гражданския контрол.

Първото десетилетие на XXI век: евроатлантическа интеграция без социализация?

Контекстът

Терористичните атаки от 11 септември 2001 г. са, съгласно научния консенсус, критично събитие с конститутивно значение. То не е непременно градивно в практическите си измерения събитие (заради изявите му в атентати, интервенции и граждански конфликти), но теоретичните аспекти акумулират доста изследователски усилия, най-вече по повод на последиците от Глобалната война срещу тероризма. Клаузевиц е подложен на преоценка с доктрините за превантивната и за изпреварващата война (Афганистан, Ирак); новите войни с участието на наемници и паравоенни трайно изместват традиционното воюване в научния дискурс; тероризмът и радикализмът се утвърждават като учебникарски примери за асиметрични заплахи; неразпространението на оръжия за масово унищожение в Близкия изток се изкачва на горни позиции в дневния ред на изследванията, а към края на десетилетието регионалният ракурс е придвижен към глобалната структурна конфигурация с дебата относно надигащите се сили. Манихейската логика на Патриотичния акт – „който не е с нас, е против нас“ – изправя съюзниците на САЩ пред множество етични дилеми. През първото десетилетие на века изследванията на международната сигурност се обръщат навътре към себе си, от външните прояви към вътрешната динамика на процесите – т.нар. рефлексивни изследвания. Силно повлияни от социологията на риска (на У. Бек), изследователите на НАТО разглеждат общността като уязвима на рисковете на рефлексивната модерност³². Все по-малко остават подаващите се на рационално обяснение и пригодни за справяне заплахи.

Дискурсът

В този порядък българските изследвания на сигурността са също под въздействие на рефлексивността, но твърдя, че **тази рефлексивност се изразява също така и в капсулиране до голяма степен в кулата от слонова кост на приоритетите в областта на сигурността до 2007 г., а именно – присъединяване към НАТО и ЕС, участие като непостоянен член на Съвета за сигурност на ООН и председателство на ОССЕ**. Освен това нестройният хор за приоритетите отслабва, може би под влияние на усещането за невъзможност за самостоятелно справяне с асиметричните заплахи на новия век и

³² Rasmussen, M. Vedby. 'It Sounds Like a Riddle': Security Studies, the War on Terror and Risk. – *Millennium: Journal of International Studies*, 2004, vol. 33, № 2, p. 381–395.

на **осъзнаването, че географската детерминираност** (клишето за ключовото геостратегическо положение) **не дава същата закрила както преди.**

Присъединяването на България към НАТО е обект на изследване от Шаламанов (2003), който откроява основните области на засилено сътрудничество между България и НАТО в контекста на трансформацията на организацията, новата стратегия на сигурността на САЩ след 9/11 и стратегическия преглед на отбраната. Още тогава авторът извежда като главни предизвикателства (неразрешени и до днес) модернизацията на въоръжените сили, вкл. чрез инвестиции в научните разработки и технологичните демонстрации, както и професионализацията на армията, като предупреждава, че те биха поставили на изпитание управленския и административния капацитет на страната³³. Важният извод е, че сътрудничеството в тази област е неотменимо, защото не просто би направило държавата и гражданите ѝ по-сигурни, но също така свободни и уверени за включване в по-справедлив свят. Членството в НАТО и ЕС дава тласък и на изследвания, посветени на отбранителната политика в конкретна среда и ресурсни ограничения със съответните равнища на риск (Тагарев: 2007)³⁴, при съответния принос към евро-атлантическата система за сигурност.

Присъединяването на България към ЕС провокира и няколко релевантни изследвания относно вписването на България в Общата външна политика и политика за сигурност. Кръстев (2010) разгръща един от първите същински теоретични анализи на концепцията – от традиционните ѝ измерения на реализма и либералния идеализъм до новите измерения като колективна сигурност (отказ от употреба на сила в общности на сигурност) и обща сигурност (чрез съвместни стратегии)³⁵. Последните две в най-пълна степен съответстват на Кантианското виждане за сигурността на конструктивистите (*Al. Wendt*) за споделяне на ценности в една интеграционна общност. Пантев (2005) прави обзор на постиженията на Процеса на сътрудничество в Югоизточна Европа, както и на подхода отдолу нагоре чрез балканска общност на сигурност, който да се съчетава с подхода отгоре надолу на интеграцията³⁶. Симптоматично за

³³ **Шаламанов**, Велизар. Перспективи за сътрудничество в областта на отбраната и сигурността. – *Международни отношения*, 2003, № 4, с. 53–62.

Авторът прави проучването въз основа на опита си като председател на сдружение „Джордж Маршал“ – България и програмен директор в Центъра за изследване на националната сигурност и отбраната към БАН.

³⁴ **Тагарев**, Тодор. Отбранителна политика: обхват, основни компоненти и зависимости. – *Международни отношения*, 2007, № 1–2, с. 141–156.

³⁵ **Кръстев**, Драгомир. Политика на ЕС в областта на сигурността. София: Воен. изд. Св. Георги Победоносец, 2010, с. 12–21.

³⁶ **Pantev**, Plamen. Bulgaria in NATO and the EU: Implications for the Regional Foreign and Security Policy of the Country. – Institute for Security and International Studies, Research Study 12, Sofia, September 2005, 28 p., <https://isis-bg.org/wp-content/uploads/2022/07/RS12.pdf>

степенята на ангажираност с проблематиката е, че на този етап изследванията за българския практически принос към европейската сигурност остават на теоретично равнище, с отделни изключения, посочени по-горе.

В стратегическите направления водещ остава черноморският регион, разширен с Южен Кавказ, който е проучван през призмата на стабилизацията и интеграцията от Минчев, Лесенски и Ралчев (2004). Умереният оптимизъм за средносрочно пълноправно присъединяване на региона към НАТО е формулиран като неизключване на опцията за членство в дългосрочен план, като са посочени причините за евентуално забавяне (а близо две десетилетия по-късно дори почти сигурно осуетяване) – замразените конфликти, подхранвани от трибалистки национализъм и имперски зависимости от Русия. Авторите твърдят, че НАТО отдавна не е традиционният военно-политически блок от времето на Студената война със съдържащи функции спрямо агресия от Изток, а е система за международна сигурност, която насърчава и гарантира демокрация и права на човека независимо от национална принадлежност и териториална уседналост³⁷. Ценно е прозрението за възможностите за трансфер на опит в демократизацията от Централна и Източна Европа към Черноморския регион, разбира се, при уговорката само за социално учене на добри практики – постигане на първоначален политически консенсус сред автентично реформистки играчи без обвързаности със стария репресивен режим и изграждане на стабилни институции преди отпочването на каквито и да било социално-икономически реформи (вкл. служби за сигурност).

Към края на десетилетието се забелязва излизане извън евро-атлантическата перспектива чрез опити за очертаване на глобалната архитектура на сигурността (Динков: 2010) и мястото на България в нея³⁸. Прегледът обаче не ме доведе до конкретни изводи, защото те често остават констативни спрямо сложността и взаимозависимостта на международния контекст (отдавна установени негови характеристики), но не и прескриптивни за това как България да се впише с гравивен принос в него.

Важен акцент от себerefлексивността са пробиващите си път анализи на малката страна и евентуални ефективни стратегии за сигурност. Пантев (2006, 2009) прави първото систематично изследване на политиката на малката страна в областта на сигурността с пет определящи фактора. Той приносно ги обвързва с три релевантни стратегии за България в контекста на между-

³⁷ **Minchev, Ognian, Marin Lessenski, Plamen Ralchev.** Transatlantic Strategy for Black Sea Stabilization and Integration (BSSI Strategy). – In: Asmus, R. D., K. Dimitrov, J. A. Forbrig. New Euro-Atlantic Strategy for the Black Sea Region. German Marshall Fund of the United States, 2004, p. 85–98. Available from: https://www.iris-bg.org/fls/Black_Sea_Strategy.pdf

Изследването е осъществено в рамките на Института за регионални и международни изследвания.

³⁸ **Динков, Динко.** Сигурността като непрекъснато изпитание за външната политика. – *Международни отношения*, 2010, № 1–2, с. 71–78.

народните преговори – универсалистка, спрямо САЩ и евроатлантическа³⁹. Найденов (2007) подчертава, че малката държава е относителна категория, дефинирана на базата на съпоставка с потенциала на други страни (сумата от твърда и мека сила) и измервана с количествени и качествени показатели. Той поддържа тезата, че ограничените ресурси на малката страна налагат избягването на употребата на твърда сила и придържане към меката сила като легитимност – т.е. нормите на международното право и принципите на мултилатерализма⁴⁰. В контекста на интеграционната динамика авторът извежда твърдението, че дори големите и мощни държави в неспособността си да се справят с новите асиметрични предизвикателства (тероризъм, оръжия за масово унищожение и др.) търсят взаимодействието с малките, с което той разколебава традиционното инструментално обяснение за съюзите, коалициите и другите международни структури.

Продължават и отрасловите изследвания на информационната сигурност в цялостен труд, посветен на темата, на Семерджиев (2004). Авторът предлага систематичен анализ на стратегическата среда като информационно пространство (съвкупност от циркулираща информация, инфраструктура, субекти и регулации)⁴¹, но все още разглежда информационната сигурност в тесните рамки на защитеност на държавата чрез обезпечаване на неприкосновеността на нейните информационни ресурси.

Разширяващият подход към проблемите на сигурността през първото десетилетие на века се доразвива, първо, с изследвания относно демократичния контрол върху сектора. Ангелов и Митрев (2005) описват различни елементи от системата за демократичен мониторинг на националната сигурност като парламентарен и бюджетен контрол, активна роля на гражданското общество и медиите⁴², но в по-голяма степен се фокусират върху предизвикателствата (дезинтеграция и липса на съгласуваност, хибридни заплахи като корупция и престъпност), отколкото върху практически насоки. Същевременно Пантев, Рачев и кол. (2005)⁴³ съставят не просто първия авторитетен наръчник

³⁹ **Пантев**, Пламен. Международните преговори в областта на сигурността. 2. изд. София: Софи-Р, 2009, с. 234–286.

⁴⁰ **Найденов**, Михаил. Инструментите на силата в политическите стратегии на малките държави в международната политика. – *Международни отношения*, 2007, № 1–2, с. 157–166.

⁴¹ **Семерджиев**, Цветан. Информационна сигурност. София: Софттрейд, 2004, с. 8, с. 11.

⁴² **Ангелов**, Аню, **Димитър Митрев**. Устойчивост и демократичен мониторинг на националната сигурност. Шумен: Унив. изд. Епископ Константин Преславски, 2005, с. 13–15.

⁴³ **Pantev**, Plamen (ed.), **Valeri Rachev**, **Todor Tagarev**, **Vyara Zaprianova** (auths.). Civil-Military Relations and Democratic Control of the Security Sector. A Handbook for Military Officers, Servicemen and Servicewomen of the Security and Intelligence Agencies, and for

по проблематиката на гражданския контрол върху сектора на сигурността, но и разглеждат и концептуалния преход в демократизиращите се държави, предизвикателствата на институционализацията в условията на разделение на властите и доброто управление чрез гражданско участие; важен принос е сравнителният анализ по държави и международни организации.

Разширяващият подход засяга, второ, пресечната точка на сигурността с проблемите на развитието. Добрева (2009) използва за пръв път в българската литература теоретичния инструментариум на концептуалната иновация по *Сартори*, за да намери систематичното място на алтернативното понятие за човешката сигурност. Авторката представя неудовлетворените нужди като мотиватори за усещане на заплахата и изследва доколко различните измерения на човешката сигурност (лична, гражданска и пр.) съвпадат с равнищата (национално, международно и пр.). Резултатите от това приносно сравнително проучване на различни национални стратегии за сигурност показват, че базисните нужди отговарят на националната сигурност (военно-отбранителни аспекти), а по-висшите – на всеобхватното понятие⁴⁴. Изводът е, че гъвкавостта на отговора на съвременните комплексни предизвикателства пред сигурността изисква по-всеобхватна и съответно човешко-центрична концепция, а не досегашната държавоцентрична такава, разчитаща на стабилност.

Строго теоретичните анализи остават сравнително малко на брой, но все пак добре систематизирани като цялостни проучвания. Сред студийните проучвания заслужава особено внимание първото изследване относно секюритизацията съгласно Копенхагенската школа и съгласно Парижката школа на Проданов (2010). Първата школа прилага дискурсивния подход към международната сигурност чрез речеви актове, посредством които проблеми, без обективно да са заплахи, могат да се конструират като такива; втората школа конструира заплахите чрез рутинизирани практики на контрол, извънредно положение и подобни. Авторът критикува секюритизацията, доколкото тя пренебрегва значението на сигурността като нормативна цел и я изпълва със съдържание само от гледна точка на възприятието за заплахата⁴⁵ (крайна интерсубективност). Приносно е асоциирането на популизма с образа на врага с дискурса и практиките на секюритизацията (макар и с полемизирани примери от българския политически контекст) и препоръката за десекюритизация чрез критична публичност с участието на експерти по въпросите на сигурността.

Civilian Politicians and Security Experts. Sofia (Procon), 2005, Sponsored by United States Institute of Peace, Washington, D.C., U.S.A., 132 p.

⁴⁴ Добрева, Христина. Теоретична рамка за анализ на понятието сигурност, комбинираща сигурност и развитие. – *Международни отношения*, 2009, № 5–6, 3–63.

⁴⁵ Проданов, Васил. Секюритизацията и десекюритизацията като характеристики на съвременните общества. – *Международни отношения*, 2010, № 3, 61–72.

Ценни за развитието на изследванията на международната сигурност са анализите, които я поставят в специфичен културен контекст и така отдават дължимото на социалния конструктивизъм като теоретичен подход. Рачев (2008) разсъждава върху това доколко цивилизационни и идентификационни проблеми предопределят стратегическия тероризъм и религиозно базирания политически радикализъм, като търси конкретните средства за превенция и противодействие в ясната диференциация между културно усещане и културна чувствителност⁴⁶. Приносен момент е разглеждането на т.нар. „култура на националната сигурност“ в български условия – как са се формулирали нов тип обществени цели, как е снижен общественият праг на възприемане на риск, как са се променили приоритетите в сигурността (от класическо разбиране за ненакърнимост на суверенитета към колективно виждане за справедливост в рамките на един генерализиран договор между европейските народи). Ролята на културната чувствителност е апробирана в конкретни случаи на заплахи към глобалната сигурност – ислямисткият тероризъм след 11/9 (Величков: 2008⁴⁷) и конфликтът в Афганистан (Атанасов: 2008⁴⁸) и са формулирани общи изводи за импликациите ѝ върху обучението и подготовката за военни мисии и хуманитарни операции „на терен“.

Сред монографичните изследвания съществени са тези на Йончев (2008) и Слатински (2010), посветени на равнищата на сигурността, с което затвърждават многоаспектността на концепцията. Йончев определя сигурността като състояние на контрол и разграничава въздействията на предизвикателства, заплахи и рискове⁴⁹. Слатински прокарва разделението в зависимост от обхвата на сигурността (индивид – група – държава – общност от държави – светът)⁵⁰, в голяма степен повлиян от ранните изследвания относно секторите на сигурността на Копенхагенската школа, както и от доктрината за човешката сигурност. Значимо съвместно усилие е общотеоретичният курс по „Национална и международна сигурност“⁵¹, който за пръв път обединява усилията на експертната общност. Особено ценен е теоретичният принос на

⁴⁶ Рачев, Валери. Културни предизвикателства пред политиката на сигурност. – В: Пантев, Пламен. и др. „Културна чувствителност“ и сигурност: новите познавателни и образователни стандарти. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008, 35–71.

⁴⁷ Величков, Камен. Ислямска религия, ислямски радикализъм и „културна чувствителност“. – В: Пантев, Пламен. и др. „Културна чувствителност“ и ..., с. 17–34.

⁴⁸ Атанасов, Велко. Казусът Афганистан. – В: Пантев, Пламен и др. „Културна чувствителност“ и ..., с. 72–114.

⁴⁹ Йончев, Димитър. Равнища на сигурност. София: НБУ, Център за изучаване на рисковете и сигурността, 2008, с. 32, с. 57–59.

⁵⁰ Слатински, Николай. Петте нива на сигурността. София: Воен. изд. Св. Георги Победоносец, 2010, 256 с.

⁵¹ Рачев, Валери, Величка Милина и др. Национална и международна сигурност. София: Воен. изд. Св. Георги Победоносец, 2005, 520 с.

Стефанов (2005) с фундаменталния труд „Теория на международната сигурност“.⁵² Авторът посвещава обстойно внимание на дефиниране на понятието чрез различни разграничения (безопасност и гарантирана надеждност), на построяване на достъп за студентите и учените теоретичен модел (субект, обект и неопределеност на бъдещето), на различните нива (национално, регионално и глобално) на защита на сигурността и на особено любопитната класификация на средствата за обезпечаване на международната сигурност, наречена „клавиатура“.

Доктрината

Първото изследване на еволюцията на концепциите за международната сигурност е авторство на Пантев (2009). Изтъквайки многоизмерността и сложността на понятието „сигурност“, той посочва, че всеки проблем на сигурността следва да се анализира в конкретния контекст при отчитане на всички фактори и тяхната приоритетност⁵³. Авторът прави кратък преглед на „уплътняването“ на познавателния модел на международната сигурност – надграждане от равнище държава (стратегически изследвания) през общество (изследвания на мира) до индивид (човешка сигурност)⁵⁴. Единственото научно проучване на еволюцията на концепцията за сигурност на България принадлежи на Ангелов и Митрев (2006)⁵⁵. То обаче е съсредоточено върху практическите, а не теоретичните аспекти на стратегията в условията на преход и изграждане на институции, със съвсем конкретни предложения за текстове, които след това са частично заложили в Стратегията за национална сигурност от 2011 г. Практически насоки към изработваната по това време стратегия, която да замени морално остарялата Концепция от 1998 г., дава и Димитров (2009), който набляга на значението на междуинституционалната координация, включваща сложни организационни структури с различна култура. Авторът препоръчва широк консенсус не само сред политическите елити, но и гражданските участници, за да може подобен стратегически документ да откликне на нетрадиционния характер на заплахите (по подобие на практиките в НАТО)⁵⁶. Междувременно се появяват и отделни прагматични

⁵² **Стефанов**, Георги. Теория на международната сигурност. София: Сиела, 2005, 424 с.

⁵³ **Пантев**, Пламен. Международните преговори в областта на сигурността ..., с. 34–39.

⁵⁴ Пак там, с. 41–48.

⁵⁵ **Ангелов**, Аню, **Димитър Митрев**. Еволюция на концепцията за сигурност. Шумен: Унив. изд. Епископ Константин Преславски, 2006, 172 с.

⁵⁶ **Димитров**, Димитър. Създаване на политика и стратегия за сигурност – главни участници и инструменти. – *Международни отношения*, 2009, № 5–6, с. 7–14.

приноси като ситуационния външнополитически анализ в областта на сигурността на Кобуров (2009)⁵⁷.

Стратегията за национална сигурност на Република България (2011, с времеви хоризонт до 2020 г.), предшествана от два неуспешни проекта през 2005 г. и 2008 г., отбелязва края на това „интеграционно“ десетилетие. Тя се позиционира експлицитно в рамките на *„усилията на Европейския съюз и НАТО към разширяване зоната на стабилност, сътрудничество и благоденствие“*⁵⁸, като поставя акцент върху Балканския полуостров и Черноморския регион. По един безпрецедентен за цялостното мислене дотогава начин Стратегията от 2011 г. разширява парадигмата за сигурността с човешката сигурност, изрично подчертавайки, че *„извежда на предно място сигурността на гражданина, обществените и икономическите аспекти, без да подценява измеренията, свързани с отбраната, външната политика, разузнаването, охраната на обществения ред и защитата на законността“*⁵⁹. В съдържателен аспект Стратегията от 2011 г. подрежда нови приоритети в принципите на политиката за национална сигурност, начело със законосъобразност и равенство пред закона на всички граждани и скалира жизненоважните интереси, начело с правата, свободите и личното достойнство на гражданина, обществото и едва тогава държавата. Тя отчита феномена на взаимната зависимост – както между равнищата (личната, националната и международната сигурност), така и между сферите (вътрешната и външната са с все по-размити граници). Заплахите са очертани като предимно асиметрични, а политиките са базирани въз основа на законността по отношение на вътрешната среда и съответно спазване на международното право и на съюзните ангажименти по отношение на външната среда. Съществен недостатък е, че външната политика за сигурност разчита на лаконично изреждане, а не на смислово подреждане по проблемни области, с което не се идентифицират специфични такива за интересите на страната; вътрешните аспекти на сигурността заемат дисбалансирано повече място и са формулирани повече като държавна, а не национална сигурност. В процесуален аспект Стратегията от 2011 г. предвижда много по-ясна координация между институциите в цялостна система: Консултативен съвет по национална сигурност към Президента, Съвет по сигурността към МС и службите за сигурност. Законодателното уреждане обаче се случва бавно, тромаво и разпокъсано – едва 4 години по-късно е приет Закон за управление и функ-

⁵⁷ Кобуров, Тодор. Ситуационен външнополитически анализ в областта на сигурността: теория и практика на проблема в условията на променяща се среда на сигурност от края на XX и началото на XXI век. София: Кинг, 2009, 216 с.

⁵⁸ Т. 2, Гл. I „Увод“, Стратегия за национална сигурност на Република България, приета с Решение на Народното събрание от 08.03.2011 г., обнародвана в ДВ. бр. 19 от с. д., достъпна на Портала за обществени консултации на МС: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=671>

⁵⁹ Т. 3, пак там.

циониране на системата за защита на националната сигурност, който урежда само частично и чисто формално тези институционални въпроси.

Второто десетилетие на XXI век: по следите на изплъзващата се сигурност

Контекстът

Докато глобалният дискурс относно международната сигурност през първото десетилетие се колебае между връщане към тясното държавоцентрично разбиране и отправяне към широкото човешкоцентрично разбиране, то дилемата на второто десетилетие е между традиционния подход отгоре надолу (геополитика на Великите сили) и алтернативния подход отдолу нагоре (на индивиди и общности). Арабската пролет от 2011 г. задава необратима революционна мобилизация на различни маргинализирани групи (предимно по политически и верски признак), в продължение на тласъка от Движението „Окупирай“, зародило се заради предходната глобална социално-икономическа рецесия. Така проблемите на сигурността не се поместват в досегашната бинарна матрица (*Dunn Cavelty, Mauver: 2010*)⁶⁰ на военно-стратегически гаранции срещу заплахи от ясно „етикетиран“ враг, а са свързани с различни рискове, които изискват защита на всяко едно равнище от обществения живот и правят уязвим всеки един обществен участник. Миграционната криза в Европа, породена от турбулентни процеси в Близкия изток и Северна Африка, редом с възхода на популизма като антисистемна квази-политика, са най-ярката илюстрация на този разлом между извънредност и нормалност в политиките за сигурност. Едновременно с това се наблюдава и друг тип ерозия – на пръв поглед завръщане на геополитиката на Великите сили (*Gheciu, Wohlforth: 2018*)⁶¹ чрез експанзионистичните действия на Турция и Русия в Сирия, чрез агресията на Русия в Грузия, Украйна и пост-съветската сфера на изплъзващо се влияние, както и чрез дипломатията на заплахите на КНР в Тайван и в Южнокитайско море. Тук обаче заплахата ескалира и на по-високо глобално равнище чрез подкопаване на глобалния ред на свободи и справедливост. Накратко изследванията на международната сигурност от този период бележат два повратни момента: първо, те изоставят западноцентричния наратив, като започват да отчитат спецификите на националния и общностния контекст (разнообразие на местните възприятия⁶²); второ, те наблягат на етич-

⁶⁰ **Cavelty**, Myriam Dunn, Victor **Mauver**, eds. The Routledge Handbook of Security Studies. Taylor & Francis Group, Routledge, 2010, p. 4.

⁶¹ **Gheciu**, Alexandra, William C. **Wohlforth**. The Oxford Handbook of International Security. Oxford: Oxford University Press, 2018, p. 26. (общо позоваване на J. J. **Mearsheimer**).

⁶² **Jarvis**, Lee. Toward a Vernacular Security Studies: Origins, Interlocutors, Contributions, and Challenges. – *International Studies Review*, № 0, 2018, 1–20.

ния императив на сигурността – и чрез еманципацията на определени групи (например феминистки изследвания), и чрез справедливостта (например екологични изследвания и хуманитарна проблематика).

Дискурсът

Междувременно българските изследвания на международната сигурност остават малко или много встрани от тази преориентация в мисловните нагласи, като моето допускане е, че те се **придържат към разширяващото виждане относно разнообразието от хибридни заплахи и към по-стесняващо виждане за регионалния фокус – обезпечаване на Източния фланг на НАТО, респективно външната граница на ЕС**. Въпреки това в научния дебат се появяват вече и **по-критични изследвания, които се опитват да анализират практическите проблеми със строго научна методология** (интервюта, статистика и пр.).

В рамките на традиционалисткия дискурс продължават пространните теоретични проучвания относно международната сигурност. Слатински (2011) за пореден път разглежда секюритизацията чрез речеви актове, като разсъждава за прага, който е необходимо да се прекрачи, за да се превърне един проблем на публичните политики в проблем на сигурността. Авторът предлага доста изчерпателна класификация на видовете сигурност, като разграничава категорията от паралелни или противоположни „парадигмални“ понятия (отбрана, мир, страх). В контекста на връзката с държавата той изяснява различните национални наративи за сигурността (чрез дефинициите в стратегически документи). Това, което може да се изтъкне като принос на автора, е представената еволюция в политиките по сигурността за периода: от вълната на защитата на безопасността до 1994 г., през вълната на относителна сигурност до 2011 г., към вълната на управление на риска⁶³. За съжаление мрачните прогнози за перманентна несигурност, която води до поляризация, сякаш се сбъдват 10 години по-късно. Към края на десетилетието Слатински (2018) описва дифузията на глобалната несигурност като „неопределеност“, с което разширява значението на понятието. Освен това той обозначава новите асиметрични заплахи като секюритизирани, т.е. съществени за сигурността. Сред множеството отвлечени неологизми, които авторът се е стремил да обхване, се откроява доста по-понятната систематизация на „Предизвикателство–Риск–Опасност–Заплаха“⁶⁴. Теоретичен преглед и нормативен прочит на документи на ЕС в по-тясната сфера на хибридните заплахи е направен от Цеков

⁶³ Слатински, Николай. Съдържание и измерения на категорията „сигурност“. – *Международни отношения*, 2011, № 4, с. 89–118.

Пак от същия автор с. г. в: *Сигурността: същност, смисъл и съдържание*. София: Воен. изд. Св. Георги Победоносец, с. 248–250

⁶⁴ Слатински, Николай. Интегративен подход към някои базисни понятия в науката за сигурността. – 105 години знание в интерес на сигурността и отбраната. [Сборник

(2021)⁶⁵, който отбелязва засилваща се уязвимост на атаки и отслабен „иму-нен отговор“ в условията на пандемията, както и на хроничните икономически, политически и социални кризисни процеси.

Разширяващите аспекти намират проявление в изследванията на отделни измерения на международната сигурност. Така например Милина, Тагарев и Георгиев (2013) очертават възможни сценарии за формиране на политики за енергийна сигурност в условия на неопределеност, както и адаптирането им към изменяща се среда. В многовариантното си предвиждане те отчитат като фактори: глобалните тенденции, европейската политика, широкото черноморско пространство, енергийната инфраструктура и стратегическите шокове⁶⁶. При всички сценарии присъства международният елемент на взаимозависимост на опазване на инфраструктурата и диверсификация на доставките. Велкова (2013) пък въвежда належащия проблем на продоволствената сигурност, като разглежда еволюцията на концепцията и доктрината, четирите ѝ стълба (наличие на устойчивост, предлагане, достъп и използване), връзката с икономическото развитие и зрелостта на политическите решения, въздействието на околната среда⁶⁷. Авторката настоява за национална стратегия за продоволствена сигурност, което обаче би утежило приоритизирането в сферата на политиките по обезпечаване на националната сигурност, поне на този етап. Другите измерения на човешката сигурност (лична, политическа и общностна) не са изобщо застъпени в литературата като глобални теми, докато други са разглеждани тясно, през зрителната призма на националните публични политики (социално-икономическата като продължение на външноикономическата политика; екологичната като мениджмънт на рискове, породени от природни кризи и катастрофи с национално значение; здравната – само в контекста на националния отговор на пандемията от Ковид–19).

Неочакван пробив в мисленето за сигурността представлява монографичното проучване на Янакиев (2013) относно нарастващото многообразие в етническо, религиозно и полово отношение сред хората в различни организации, свързани със сигурността (по-конкретно: отбраната)⁶⁸. Такава политика на включване би улеснила успешното интегриране на българските военнотру-

доклади от международна научна конференция, 6–7 април 2017 г.]. София: Военна академия „Георги Стойков Раковски“, 2018, с. 27–35.

⁶⁵ **Цеков**, Иво. Хибридната заплаха за сигурността: възникване, особености и противодействие. – *Международни отношения*, 2021, № 3–4, с. 89–106.

⁶⁶ **Милина**, Величка, **Тодор Тагарев**, **Венелин Георгиев**. Към изследването на политики за енергийна сигурност в условия на неопределеност. – *Военен журнал*, 2013, № 1, с. 45–57.

⁶⁷ **Велкова**, Лидия. Продоволствена сигурност – проблеми и перспективи. – *Военен журнал*, 2013, № 1, с. 58–71.

⁶⁸ **Янакиев**, Янцислав. Хората в отбраната. Единни в многообразието. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2013, 272 с.

жещи в мултикултурна среда при изпълнение на различни задачи и особено нестандартни такива.

В рамките на критичния дискурс истински научен интерес провокират изследванията с прагматична насоченост. Доколкото вътрешната и външната среда на сигурност са неразривно преплетени, Миленски (2012) дискутира полемично, именно от гледна точка на практическия си опит, няколко главни вътрешни предизвикателства пред ефективното формулиране и реализиране на политиката за отбрана и сигурност в посткомунистическата обществена среда. Те включват: първо, липсата на консолидация на демокрацията, чиито трудности в укрепването подхранват опасни антидемократични тежнения; второ, отклонението на националното стратегическо мислене (през езика на Стратегията от 2011 г.) от ценностната основа на ЕС и НАТО; трето, грандиозните заявления чрез планове и бели книги (особено в отбраната) без принадена стойност и с минимална отчетност; четвърто, колективната безотговорност и вредата от вертикалното управление⁶⁹. Всички решения от гледна точка на плурализъм, демократизъм, отговорност и овластяване за пореден път довеждат до един изход: вече работещият в развитите общества механизъм на по-ефективен граждански контрол върху сферата на сигурността. Към края на десетилетието Миленски (2018) в сравнителен анализ на източноевропейски институции в областта на сигурността достига до извода, че са направени незначителни стъпки по реформа на посткомунистическото наследство от нагласи и практики, които обхващат: вертикала на властта (възможно най-отдалечена), смесване на политическото и експертното начало, липса на комуникация⁷⁰. Решението на този хроничен проблем не е радикална реформа из основи, а по-скоро отчитане на културните особености на постепенни и конкретни съгласувани вътрешни промени и отказ от привнасяне на външни абстрактни модели.

Върховенството на правото вече е изрично прикрепено като ефективна гаранция за националната сигурност. В рамките на проект, изследващ променящите се концепции за сигурност, Рачев, Тагарев и Петков (2015) сравняват перцепциите и дискурсите в 12 държави, вкл. България. Уникалността на българския дискурс се състои във фокуса върху „политическата стабилност“ и управляването на процесите отгоре надолу, вкл. борбата с корупцията и организираната престъпност. Авторите откриват прекъсване на нишката между елитарния и обществения наратив, от една страна, и между вътрешнополитическия дискурс

⁶⁹ **Миленски**, Владимир. Вътрешни предизвикателства на политиката за отбрана и сигурност в посткомунистическа България. – Публични политики.bg, 2012, № 2, с. 49–75. Available from: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=660564> – Атлантически съвет.

⁷⁰ **Grant**, Glen, Vladimir **Milenski**. Identifying the challenges to defence reform in Central and Eastern Europe: observations from the field. – *Defense & Security Analysis*, 2018, p. 1–19. DOI: 10.1080/14751798.2018.1478182

и този на европейските институции (например Европейският дневен ред за сигурността, 2015 г.)⁷¹. Преодоляването на подобно разминаване може да стане чрез гарантиране на легитимност и доверие от страна на управляващите към гражданското общество, както и „превод“ на секюритизиращия език на стратегическите документи на достъпния език на публичните политики.

Отбранителните аспекти на колективната и националната сигурност също са подложени на критическа преоценка, пак от страна на практики в сферата (министри, дипломатически представители, офицери и др.). Ангелов (2012) напомня, че е препоръчително да се избягват двете концептуални крайности – както по-големи по численост въоръжени сили не означават по-голяма сигурност (впримчване в дилемата на сигурността), така и националните военни способности не бива да бъдат negliжирани в резултат на членството в НАТО и ЕС⁷² (понасяне по инерцията на свободния ездач). Настоящата инвазия на Русия в Украйна демонстрира ясно неприложимостта на двете крайни тактики на малките държави в близост до центрове на сила – нито заплашителна свръхмобилизираност, нито (още по-нелепа) пасивност или „неутрална“ миролюбивост. Събев (2014) отправя упреци към законодателната и изпълнителната власт на България по повод на неспособността им да вземат определени мерки за прекратяване на спада в капацитета на въоръжените сили, привеждането им в състояние за изпълнение на всички ангажменти към националната и съюзната отбрана, оперативната съвместимост, участието в съюзни учения и много-национални операции в рамките на десетилетното членство в НАТО⁷³. В тази връзка Рачев (2014), правейки преглед на прехода през безвремето на 90-те години на 20. век и шоковата военна реформа през 2000-те години, изтъква постиженията от членството на България в НАТО през призмата на участието на страната в Партньорство за мир и процеса на споделяне на знания и способности. Едно такова постижение е балканската „кауза“ чрез План на действие за членство в НАТО на Босна и Херцеговина. Все пак авторът разпознава заплахата от алтернативата на военно сътрудничество, предлагано от Русия на балканските ни съседи, което е привлекателно „евтино“ именно защото не поставя допълнителни изисквания за демокрация и върховенство на правото, но излиза в крайна сметка прескъпо на цената на безусловна лоялност⁷⁴. Това предупреждение за необходимостта от градивно, отворено и справедливо партньорство

⁷¹ **Ratchev, Valeri, Vesselin Petkov, Todor Tagarev.** Evolving Security Concepts: The Premium on Governance in the Case of Bulgaria. – *Information & Security: An International Journal*, Published by ProCon Ltd, 33: 2, 2015, p. 83–107.

⁷² **Ангелов, Аню, Димитър Цанчев** и др. – В: *Аспекти на сигурността*. [Сборник]. София: Дипломатически институт към МВнР, Прима прес, 2012, с. 8–9.

⁷³ **Събев, Съби.** България в НАТО – първите десет години. – *Военен журнал*, 2014, № 1, с. 100–107.

⁷⁴ **Рачев, Валери.** Партньорството за мир на НАТО: двадесет години по-късно. – *Военен журнал*, 2014, № 1, с. 108–116.

в сферата на сигурността се оказва особено прозорливо още същата година с анексията на Крим и началото на сепаратизма в Донбас.

Киберсигурността очаквано завоюва самостоятелно място в корпуса от български изследвания на международната сигурност именно след анексията на Крим през 2014 г. Добрева (2021) се позовава на постструктуралисткия подход за дигиталния домейн на война на образите и съпоставя симетричното ядрено съдържане в биполярния свят със съвременното асиметрично киберсдържане чрез стратегии с множествена и сложна логика⁷⁵, която не допуска изпреварващи тактики. Тагарев (2018) допринася към глобалния академичен дебат относно хибридната война в няколко насоки: първо, той установява взаимно подсилващите се връзки между физическия конфликт и образите му в медиите; второ, изтъква нов тип приватизация на военната сила от непрофесионалисти в сферата на сигурността (напр. „силовики“ като прокси агенти на руското държавно влияние); трето, предупреждава за риска националната система за сигурност да се превърне в прицелна точка на хибридни атаки; четвърто, предлага интердисциплинарна количествена методология за събиране, верифициране и споделяне на данни, модели и емпирични случаи⁷⁶. Последната задача е в духа на разгръщането на епистемна общност от експерти по международна сигурност, която да развие адекватни и (евентуално) навременни рефлексии по идентификацията на хибридни заплахи в помощ на политическите елити, което се случва със закъснение след 2022 г. за съжаление. Приносът на Найденов (2018) към същата тема е посредством план за изграждането на институционален капацитет за справяне с хибридните заплахи към страните по Източния фланг на НАТО: политически консенсус за отпор на подривните действия; законност (независима съдебна власт и ефективни служби за сигурност, междуведомствена координация и професионализъм); гражданско общество с безспорна евро-атлантическа принадлежност; модернизация на въоръжените сили⁷⁷. В контекста на реактивните действия след началото на войната в Украйна се засяга за жалост само и то частично последната точка от дневния ред в публичния дискурс.

Уязвимостта на Югоизточна Европа е разгледана през нов важен ракурс – този на засилващото се влияние на КНР в региона. Хабова (2016) разкрива конкуриращото се въздействие на завръщащия се хегемон САЩ, неизбежното присъствие на Русия и проправящия си път Китай. Това сложно преплитане

⁷⁵ Добрева, Христина. Стратегиите на ядрено съдържане и киберсдържане: приемственост и особености. – В: *Съвременни аспекти на сигурността. Предизвикателства, подходи, решения*. София: Военна академия „Г. С. Раковски“, 2021, с. 430–438.

⁷⁶ Tagarev, Todor. Hybrid Warfare: Emerging Research Topics. – *Information & Security: An International Journal*, Published by ProCon Ltd, 2018, vol. 39: 3, p. 289–300.

⁷⁷ Naydenov, Mihail. Building the Capacity of NATO's Eastern European Members to Fight Hybrid War. – *Information & Security: An International Journal*, Published by ProCon Ltd, 2018, vol. 41, p. 45–58.

(статус на „двойна периферия“) неминуемо засяга не само Югоизточна Европа, но и ЕС (към които част от държавите се числят, а другите се стремят да членуват), с което рискува да дестабилизира крехкия регионален баланс⁷⁸. Очевидно перспективата на европеизацията се оказва без алтернатива, не само заради външни центробежни въздействия, а и с оглед на вътрешносистемни дефицити като етническият национализъм, междусъседските спорове, бежанската криза и ресурсните зависимости. За Европейския съюз стратегическото реконфигуриране на региона, особено в светлината на мегапроекта „Един пояс, един път“, е също така изпитание към визията му за дългосрочно геополитическо развитие и ценностна устойчивост. „Оголеността“ на Източния фланг на НАТО може да не е толкова осезаема през миналото десетилетие, но все пак Шаламанов и кол. (2019) начертават пътна карта за готовност и съвместна оперативност чрез прокарването на аналогии между Балтийската общност, която проектира сигурност за Швеция и Финландия и респективно Букурещката деветка В9+, която проектира сигурност за Грузия и Украйна⁷⁹. Авторите са убедени, че колективната отбрана се надгражда върху регионалната защитеност, с която идея се доближават до либералната концепция за „мир на части“ на Джоузеф Най от края на Студената война. Черноморският регион придобива нова изследователска тежест с оглед на спорадичното „възпламеняване“ на замразени постсъветски конфликти и тласка академичния дебат⁸⁰ в нова посока: стратегическа автономия на ЕС – дали, защо, как?

Доктрината

Промяната в стратегическия контекст изчерпва жизнения цикъл на първата стратегия за национална сигурност, което води до приемането на Актуализирана стратегия от 2018 г. с времеви хоризонт до 2025 г.⁸¹ Тя се придържа към разширеното виждане за национална сигурност, включващо различни аспекти, но се стреми да го задълбочи. Сравнителният анализ спрямо предхожда-

⁷⁸ **Habova**, Antonina. Southeast Europe in the New Geopolitical Context. – *IJASOS-International E-Journal of Advances in Social Sciences*, vol. II, issue 4, April 2016, p. 40–48.

⁷⁹ **Shalamanov**, Velizar, Plamen **Anastasov**, Georgi **Tsvetkov**. Deterrence and Defense at the Eastern Flank of NATO and the EU: Readiness and Interoperability in the Context of Forward Presence. – *Connections Quarterly Journal*, 2019, vol. 18, no. 1–2, 25–42.

⁸⁰ Вж. подробен компендиум от работни групи в рамките на Софийски форум за сигурност:

Bozhilov, Yordan. (ed.) Strengthening the Regional Security. The Role of EU and NATO in the Wider Black Sea Area. Sofia: Elestra Ltd, 2015, 152 p. – Wilfred Martens Centre for European Studies, Konrad Adenauer Stiftung.

⁸¹ Актуализирана стратегия за национална сигурност на Република България, приета с Решение на НС от 14.03.2018 г., обнародвана в ДВ, бр. 26 от 23.03.2018 г., достъпна на сайта на МО: https://www.mod.bg/bg/doc/cooperation/20181005_Akt_strateg_NS_RB.pdf

*Документът страда от езиково разностилие поради очевидна компилативност на съдържанието.

щата стратегия от 2011 г. води до следните временни изводи относно тези опити за задълбочаване: изрично е акцентирано върху непосредствения регион на Черноморието, Близкия изток и Северна Африка в контекста на опазването на държавната граница; отправено е предупреждение за риска от хибридни действия и заплахи (макар да е пренебрегната вероятността за пълномащабен военен конфликт); преповторени са приоритетите и жизненоважните интереси, с което се манифестира последователност; доразвити са интересите в Западните Балкани и Дунавския регион; включено е опазване на общественото здраве и гарантиране на сигурно киберпространство; във външната среда на сигурност е отделено полагаемото се място на ООН като крепител на легитимния правов ред; маркирани са миграционният натиск, прекрояването на граници като заплахи, екстремизмът (вкл. като краен национализъм) и киберзаплахите; споменати са замразените конфликти в постсъветското пространство, въпреки че няма референции към отговорни актьори за нарушаване на международното право. Наблюдава се неимоверно и непропорционално разширяване на обхвата на заплахите към вътрешната среда, което създава усещането за неефективни държавни институции, а повечето от тези системни проблеми едва ли подлежат на секюритизация. Раздробяването на секторните политики и обстоятелственото им разглеждане в един по същество стратегически документ размива концепцията за взаимната им обусловеност и осуетява очакванията за оперативност на мерките. Лаконична роля е отредена на демократичния контрол върху системата за национална сигурност, с което не се отговаря на изначално заявената парадигма за гражданско-центричност на сигурността.

Изводи

Проследяването на отделни открояващи се нишки в еволюцията на българските изследвания на международната сигурност в периода 1990–2020 г. навързва следната крайна картина бод по бод:

- i. през първото десетилетие на разглеждания период изследователите в голяма степен опознават средата на сигурност и дори понякога пипнешком разпознават значими елементи от нея като гражданското участие и ценностния „вътък“ на принадлежност към приобщаващи съюзи и интеграционни общности;
- ii. през второто десетилетие те се вписват в евро-атлантическия дневен ред, но се поддават малко или много на инерцията на членството в изследователския си фокус;
- iii. през третото десетилетие те разширяват академичния дебат с различни измерения на международната сигурност, обаче не съумяват да го задълбочат съществено по отношение на етичните проблеми.

Понастоящем се наблюдава абстрахиране от значимите глобални аспекти на сигурността през призмата на т.нар. критическа перспектива (включване, разнообразие, справедливост), но почти окончателната смяна на поколенията, които не са обременени от черно-бяло блоково мислене, може да провокира научния дискурс. В контекста на рисковата международна среда на сигурността най-значимата уязвимост за българската епистемна общност е да не усвои уроците на социалното учене – с други думи, да продължи да гледа стереотипно на дифузни застрашаващи процеси (радикализъм, лошо управление и др.) само защото са твърде сложни и/или да отвърща поглед от хибридни заплашителни събития (кибер посегателства, агресия и др.) само защото има самочувствието на твърде малка, за да не се провали неизбежно. А всъщност, както установихме с настоящия преглед, тя отдавна се е вплела в международната мрежа от академици и практики относно сигурността с достоен български принос.

ЛИТЕРАТУРА

- Актуализирана** стратегия за национална сигурност на Република България, приета с Решение на НС от 14.03.2018 г., обнародвана в ДВ, бр. 26 от 23.03.2018 г., достъпна на сайта на МО: https://www.mod.bg/bg/doc/cooperation/20181005_Akt_strateg_NS_RB.pdf
- Александров**, Евгени и др. Балканската сигурност. Политически и военни проблеми. София: ИК „Христо Ботев“, 1995. [Издание на Център за стратегически изследвания и Асоциацията за национални, регионални и европейски политологически изследвания (АНРЕПИ)].
- Александров**, Евгени. България и проблемът за съюзниците. – *Военен журнал*, № 1, 1995.
- Александров**, Евгени. Проблемът за съюзниците и националната сигурност. – Доклад от Конференцията „Националната несигурност – предизвикателства за България“. – *Международни отношения*, № 3, 1994.
- Ангелов**, Аню, Димитър **Цанчев** и др. Аспекти на сигурността. [Сборник]. София: Дипломатически институт към МВнР, Прима прес, 2012.
- Ангелов**, Аню, Димитър **Митрев**. Еволюция на концепцията за сигурност. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2006 (В. Търново: Faber), 171 с.
- Ангелов**, Аню, Димитър **Митрев**. Устойчивост и демократичен мониторинг на националната сигурност. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2005.
- Атанасов**, Димитър. Кой ще гарантира неутралитет на България? – *Международни отношения*, № 2, 1994.
- Велкова**, Лидия. Продоволствена сигурност – проблеми и перспективи. – *Военен журнал*, № 1, 2013.
- Виджиланте**, Антонио, Димитър **Димитров** и др. Човешката сигурност в България. Хора в преход. София: Програма за развитие на ООН, Фондация „Фридрих Еберт“, Център за изследване на демокрацията, 1998.

- Генов**, Георги и др. (ред.) Алтернативи на политиката на сигурност на Република България в условията на демократичен преход. София: Албатрос. (Изд. на УНСС, Институт за национална сигурност и международни отношения), 1998.
- Димитров**, Димитър. Създаване на политика и стратегия за сигурност – главни участници и инструменти. – *Международни отношения*, № 5–6, 2009.
- Динков**, Динко. Сигурността като непрекъснато изпитание за външната политика. – *Международни отношения*, № 1–2, 2010.
- Добрева**, Христина. Теоретична рамка за анализ на понятието сигурност, комбинираща сигурност и развитие. – *Международни отношения*, № 5–6, 2009.
- Добрева**, Христина. Стратегиите на ядрено съдържане и кибер съдържане: приемственост и особености. – В: *Съвременни аспекти на сигурността. Предизвикателства, подходи, решения*. София: Военна академия „Г. С. Раковски“, 2021.
- Йончев**, Димитър. Равнища на сигурност. София: НБУ, Център за изучаване на рисковете и сигурността, 2008.
- Кобуров**, Тодор. Ситуационен външнополитически анализ в областта на сигурността: теория и практика на проблема в условията на променяща се среда на сигурност от края на XX и началото на XXI век. София: Кинг [Миг принт], 2009.
- Концепция** за национална сигурност на Република България, приета с Решение на Народното събрание от 16.04.1998 г., обнародвана в ДВ, бр. 46 от 22.04.1998 г., достъпна на Портала за обществени консултации на МС: <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=655>
- Кръстев**, Драгомир. Политика на ЕС в областта на сигурността. София: Военно издателство „Св. Георги Победоносец“.
- Миленски**, Владимир. Вътрешни предизвикателства на политиката за отбрана и сигурност в посткомунистическа България. – *Публични политики.bg*, № 2, 2012. Available from: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=660564> – Атлантически съвет
- Милина**, Величка, Тодор **Тагарев**, Венелин **Георгиев**. Към изследването на политики за енергийна сигурност в условия на неопределеност. – *Военен журнал*, № 1, 2013.
- Найденев**, Михаил. Инструментите на силата в политическите стратегии на малките държави в международната политика. – *Международни отношения*, № 1–2, 2007.
- Пантев**, Пламен. Външната политика на България в Атланти-Евро-Азиатската зона: формула на поведение в края на XX век. – *Международни отношения*, № 2, 1995.
- Пантев**, Пламен. и др. „Културна чувствителност“ и сигурност: новите познавателни и образователни стандарти. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2008.
- Пантев**, Пламен. Международната система търси себе си. – *Международни отношения*, № 2/3, 1993.
- Пантев**, Пламен. Международните преговори в областта на сигурността. София: Софи-Р, 2009.
- Пантев**, Пламен. Националната сигурност на България и международните институционни гаранции за нея. – *Международни отношения*, № 2, 1994.
- Пантев**, Пламен. От ядрено „сплашване“ – към всеобща взаимна и равна сигурност. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1992.
- Пантев**, Пламен. Трансформацията на международната система и еволюцията на българската стратегия за сигурност. *Международни отношения*, № 3, 1994.

- Петров, Л. (ред.).** Взаимозависимост и сигурност в международните отношения. София: Издателство на БКП, 1990.
- Проданов, Васил.** Секюритизацията и десекюритизацията като характеристики на съвременните общества. – *Международни отношения*, № 3, 2010.
- Рачев, Валери, Величка Милина и др.** Национална и международна сигурност. София: Военно издателство „Св. Георги Победоносец“, 2005, 520 с.
- Рачев, Валери.** Геополитика и национална сигурност през преходния политически период. – *Международни отношения*, № 4, 1994.
- Рачев, Валери.** Партньорството за мир на НАТО: двадесет години по-късно. – *Военен журнал*, № 1, 2014.
- Савов, Е. (ред.).** Стратегия на сигурност и сътрудничество. София: Партиздат, 1989, 283 с.
- Семерджиев, Цветан.** Информационна сигурност. София: Софттрейд, 2004.
- Слатински, Николай (съст.).** Димитър Йончев (ред.). Демократичното общество и гражданският контрол върху системата за национална сигурност. Сравнителен анализ и културни особености. София: Фондация „Фридрих Еберт“, Фондация „Демокрация и сигурност“, 1997.
- Слатински Николай.** Измерения на сигурността. София: Парадигма, 2000.
- Слатински, Николай.** Интегративен подход към някои базисни понятия в науката за сигурността. – „105 години знание в интерес на сигурността и отбраната. [Сборник доклади от международна научна конференция, 6–7 април 2017 г.]. София: Военна академия „Георги Стойков Раковски“, 2018.
- Слатински, Николай.** Петте нива на сигурността. София: Военно издателство „Св. Георги Победоносец“, 2010, 256 с.
- Слатински, Николай.** Сигурност и международни отношения. – *Международни отношения*, № 2, 1999.
- Слатински, Николай.** Сигурността: същност, смисъл и съдържание. София: Военно издателство „Св. Георги Победоносец“.
- Слатински, Николай.** Съдържание и измерения на категорията „сигурност“. – *Международни отношения*, № 4, 2011.
- Стефанов, Георги.** Международната сигурност. София: Сиела, 1997.
- Стефанов, Георги.** Теория на международната сигурност. София: Сиела, 2005, 424 с.
- Събев, Съби.** България в НАТО – първите десет години. – *Военен журнал*, № 1, 2014.
- Тагарев, Тодор.** Отбранителна политика: обхват, основни компоненти и зависимости. – *Международни отношения*, № 1–2, 2007.
- Тепавичаров, Христо.** Неутралитетът – алтернативата за [националната сигурност на] България. – *Международни отношения*, № 2, 1996.
- Тодоров, Антоний.** Външнополитическите приоритети на България. – *Международни отношения*, № 5, 1999.
- Цеков, Иво.** Хибридната заплаха за сигурността: възникване, особености и противодействие. – *Международни отношения*, № 3–4, 2021.
- Шалалманов, Велизар, Тодор Тагарев, Михо Михов.** Информационни аспекти на сигурността. София: ПРОКОН, 1996.
- Шаламанов, Велизар.** Перспективи за сътрудничество в областта на отбраната и сигурността. – *Международни отношения*, № 4.

- Янакиев**, Янцислав. Хората в отбраната. Единни в многообразието. С.: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2013, 272 с.
- Янков**, Александър. Национална сигурност – регионално сътрудничество – глобална стабилност: международноправни аспекти. [Доклад на Конференция „Националната несигурност – предизвикателства за България“]. – *Международни отношения*, № 3, 1994.
- Bozhilov**, Yordan. (ed.) Strengthening the Regional Security. The Role of EU and NATO in the Wider Black Sea Area. Sofia: Elestra Ltd, 2015, 152 p. – *Wilfred Martens Centre for European Studies*, Konrad Adenauer Stiftung.
- Brzezinski**, Zbigniew. The consequences of the end of the cold war for international security. *The Adelphi Papers*, 32: 265, 1991.
- Buzan**, Barry, Lene **Hansen**. The Evolution of International Security Studies. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- Buzan**, Barry. People, States & Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era. Colchester, UK: ECPR Press, 2007.
- Cavelty**, Myriam Dunn, Victor **Mauer**. (eds.). The Routledge Handbook of Security Studies. Taylor & Francis Group, Routledge, 2010.
- Delors**, Jacques. The European Community and the New World Order. Address to the Royal Institute of International Affairs – Speech/92/81. London, 7 September 1992. Available from https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_92_81
- Gaddis**, John Lewis. International Relations Theory and the End of the Cold War. – *International Security*, vol. 17, № 3, Winter, 1992–1993.
- Gheciu**, Alexandra, William C. **Wohlforth**. The Oxford Handbook of International Security. Oxford: Oxford University Press, 2018.
- Grant**, Glen, Vladimir **Milenski**. Identifying the challenges to defence reform in Central and Eastern Europe: observations from the field. *Defense & Security Analysis*, 2018, 1–19. DOI: 10.1080/14751798.2018.1478182
- Habova**, Antonina. Southeast Europe in the New Geopolitical Context. – *IJASOS- International E-Journal of Advances in Social Sciences*, vol. II, issue 4, April 2016.
- Jarvis**, Lee. Toward a Vernacular Security Studies: Origins, Interlocutors, Contributions, and Challenges. – *International Studies Review*, № 0, 2018.
- Krause**, Keith, Michael C. **Williams**. Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods. – *Mershon International Studies Review*, vol. 40, № 2, 1996.
- Minchev**, Ognyan, Marin **Lessenski**, Plamen **Ralchev**. Transatlantic Strategy for Black Sea Stabilization and Integration (BSSI Strategy). – In: **Asmus**, R. D., **Dimitrov**, K., **Forbrig**, J. A New Euro-Atlantic Strategy for the Black Sea Region. German Marshall Fund of the United States. Available from: https://www.iris-bg.org/fls/Black_Sea_Strategy.pdf
- Naydenov**, Mihail. Building the Capacity of NATO's Eastern European Members to Fight Hybrid War. – *Information & Security: An International Journal*, Published by ProCon Ltd, vol. 41, 2018.
- Pantev**, Plamen (ed.), Valeri **Ratchev**, Todor **Tagarev**, Vyara **Zaprianova** (auths.). Civil-Military Relations and Democratic Control of the Security Sector. [A Handbook for Military Officers, Servicemen and Servicewomen of the Security and Intelligence Agen-

- cies, and for Civilian Politicians and Security Experts]. Sofia (Procon), 2005, Sponsored by United States Institute of Peace, Washington, D.C., U.S.A.
- Pantev**, Plamen. Bulgaria in NATO and the EU: Implications for the Regional Foreign and Security Policy of the Country. – *Institute for Security and International Studies*, Research Study 12, Sofia, September 2005., <https://isis-bg.org/wp-content/uploads/2022/07/RS12.pdf>
- Rasmussen**, M. Vedby. 'It Sounds Like a Riddle': Security Studies, the War on Terror and Risk. *Millennium: Journal of International Studies*, vol. 33, № 2, 2004.
- Ratchev**, Valeri, Vesselin **Petkov**, Todor **Tagarev**. Evolving Security Concepts: The Premium on Governance in the Case of Bulgaria. – *Information & Security: An International Journal*, Published by ProCon Ltd, 33: 2, 2015.
- Shalamanov**, Velizar, Plamen **Anastasov**, Georgi **Tsvetkov**. Deterrence and Defense at the Eastern Flank of NATO and the EU: Readiness and Interoperability in the Context of Forward Presence. – *Connections Quarterly Journal*, vol. 18, № 1–2, 2019.
- Tagarev**, Todor. Hybrid Warfare: Emerging Research Topics. – *Information & Security: An International Journal*, Published by ProCon Ltd, vol. 39: 3, 2018.
- Wolfers**, Arnold. „National Security“ as an Ambiguous Symbol. – *Political Science Quarterly*, vol. 67, № 4, 1952.